

Димка МИТЕВА

Лексикологија

ЈАЗИКОТ НА РОМАНОТ „ПИРЕЈ“
ОД ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ

Писмо до Петре М. Андреевски

Печатена статија во сп. „Литературен збор“.
Година LV, Број 4–6, Скопје 2007, стр. 33–49; 49–52.
ISSN 0024–4791

Целиот роман на Петре М. Андреевски – „Пиреј“¹ – е претставен во форма на монолози на две личности. Едната личност е жената мајка – Велика, а втората личност е мажот селанец, воин и татко – Јон. Монолозите следат една линија. Еден ист отсек од време се раскажува напоредно (од едната и од другата личност), се разбира, низ призмата на нивното гледање и чувствување. Со оглед на вака конципираниот роман во кој овие две личности говорат во прво лице, природно е дека авторот на романот морал да навлезе длабоко во психологијата на тие две личности, а тоа значи покрај другото, да го пренесе нивното светочувствување, нивните разбирања за животот, а тоа можел да го направи единствено преку нивниот јазик.

И навистина, ние гледаме двајца селани коишто извонредно го познаваат својот народен македонски јазик и тој јазик е кај нив едно извонредно орудие со кое мајсторски се служат. Тој јазик е мошне богат особено лексички, а понатаму и фразеолошки. Се разбира, заслугата за тоа е на авторот, којшто ни се претставил како исклучителен познавач на народниот јазик, пред сè, на селската средина од својот крај (Демирхисарско).

Но би сме погрешиле ако кажеме дека авторот на романот се спуштил на нивото на секидневната реч на селаните од својот крај. Напротив, не еднаш ќе нè заплисне мислата дека една личност од романот, да речеме Велика, не можела да ги каже сите оние зборови и реченици при оформувањето

на своите мисли што ги запишал авторот. Меѓутоа, авторот е така уверлив во тоа, што сè повеќе и ние се уверуваме дека пред себе имаме необична селанка, онака како што си ја претставуваме во себеси, но и една личност со богат психички и духовен живот што умее, се разбира, благодарейќи на умешната јазична стилизација на авторот, да ги кажува своите маки, страдања и радости со раскошен народен јазик. Тој се скрил зад Велика и како некој рудар копа во нејзината душа и од нејзините размислувања ги вади народните изрази и фрази што ги има сам чуено не од една Велика, но од многу Велики. На тој начин ја обогатува нејзината реч, ја разоткрива нејзината душа, иако, да повториме, самата таа селанка не била способна без сите тие јазични средства да ги искаже своите чувства.

1. Со оглед на тоа дека личностите му се селани и тие зборуваат во 1. лице, изнесувајќи го дејството на романот „Пиреј“, авторот морал да води сметка и за нивната реч. А познато е дека народниот јазик за разлика од литературниот нема толку многу развиена реченица. Така што се добива впечаток дека авторот се наоѓал пред една дилема. Дали премногу да го развива исказот и со тоа да се доближува до особеностите на литературниот јазик и до авторската реч, користена во други романи или пак да се држи до народното кажување. Во извесна смисла таа противречност тој успешно ја пребродува, развивајќи го народниот јазик во крилото на литературниот, т.е. стилизирајќи го народното кажување, умешно обогатувајќи го со ред народски зборови и изрази и на тој начин постигнувајќи кај читателот извесен привид дека токму така, како што тој има напишано, зборувале неговите јунаци во романот „Пиреј“.

2. Преовладуваат кратки реченици што следуваат една по друга (обично се приредени, а не подредени).

3. Има ред случаи кога целата реченица се состои само од зависна, а главната реченица е некаде порано спомената и во кажувањето личноста ја има неа предвид, но ја испушта, додавајќи му на своето кажување од една страна елиптичност, а од друга поголема експресивност. Всушност сето тоа

го прави авторот: *За да му зајалам свеќа, да позборувам со неговата куќа. Да го појалам.* А сето тоа го прави во врска со првата, главната реченица: *Одвај го разгазувам (снегот), за да појдам до гробот на Ангелот.*

4. Понатаму се среќаваат елиптични реченици составени само од именки и придавки. Одделувајќи ги нив во посебни реченици во кои нема прирок, тој се подразбира (тоа е обично помошниот глагол *сум*), авторот пак постига поголема експресивност во прикажувањето на ситуацијата: *По некој ден една и снеж. Некој мрсулав и недојмен (неугоден). Ситен и слабок.* (стр. 63) Така романот „Пиреј“ изобилува со елиптични реченици во кои обично е испуштен глаголот (прирокот) или именката (подметот): *И илче. Се заскрнува од солзиите.* (стр. 62)

Таквата особеност е одлика и на народниот јазик и на јазикот на уметничките творби. Целта на тие елиптични реченици е да се задржи вниманието на читателот токму на нивната содржина.

5. Истакнавме дека романот „Пиреј“ е предаден во форма на монолог. Меѓутоа, обично во народниот јазик едно исто лице во кажувањето слабо се служи со дијалогската форма при предавањето на својот разговор со друг. Овде такви случаи има доста. Еве неколку примери: – *Дали има кај ветар во магла, го прапувам јас Виџомира, го зазборувам.* – *Нашава работта е ветар во магла, вели Виџомир.* – *Ова не е наша работта, вела, ова е ваша работта.* – *Мојата работта е оставена на нива, вели Виџомир. Мојата работта, вели, сега никој не ја работи. Мене ме чека, вели.* – *Ако ти дочека, вела и ја исплукувам сламката од уста. Еби му мајката, вела, во воено време никој во никој не верува. Дури и мислата твоја ќе ти изневери, ќе ти прејрави, вела.* (стр. 71)

Или дијалогот помеѓу Велика и децата: *Збиваат децата, им зорат обрвчињата од шрчање.* – *Тито, викаат, шрчај, тито Велико, Ангелот го погоди куришум, викаат.* *Мене слана ме појари.* – *Море каков куришум, вела, јас, од каде куришум, чиј куришум, вела, и појари, дали од шрчав, окојо ми прејра.* – *Од тие што ги најдовме, велат деца-*

џа, од џие џиџо џи фрлавме в оџан за да џукааџи, велайџи. (стр. 61)

И продолжува Велика да раскажува во 1. лице: *Еџе џиџо било иџрањейџо на окоиџо, си велам. Ги џуџиџиле добициџе да џрејкааџи, да џоџиџаџи џреџорена џрева џокрај рекаџа и се заиџрале... Лелеј! Лелеј, лелеј, џиџиџам јас, си ја кубам косаџа, се разбркувале во врбуџкиџе, наџле крсџиџи со џуџки, со ножеви, со маџерки, со куџшуми и џиџо џи не. Небаре коиџи сено. Куџ овде, куџ онде... џрчам удолу низ џоле, кај џиџо ми рекоа децаџа... И зеле децаџа да си иџрааџи војниџи, оџи коџа е војна и децаџа иџрааџи војниџи... џо мене џрчала и јаџрва ми Уља, ама јас не сум ја видела. Таа ми зборувала неџиџо дури џрчала џо мене, ама јас ни џледам ни слушам... заџалиле оџан и џочнале да фрлааџи куџшуми. Ги наџолниле џорбињаџа со куџшуми и џи исџуриле во оџноџи. И џочнало да џреџиџи, цело џоле да се џресе, небаре нов фронтџи оџворен... Сеџа сум исчукана во џамеџоџи, сеџа џренесена, џаму. И в село се чу џукањейџо, ама воено време, си оџриџаџи, наџлув. Пукањейџо џи сџанува обично како лаењейџо на куџињаџа, како џечењейџо на водаџа... И џаму, во ливадаџа, џо наоџам Анџелеџа, анџелоџи мој злаџен, со џоџсечени криџа. (стр. 61–62)*

Разговор се предава или од Велика или од Јон.

Разговор се води и помеѓу други двајца (помеѓу две споредни личности во романот).

Велика предава разговор помеѓу други двајца и помеѓу себе и други двајца итн.

Тоа е еден од начините кога авторот воведува други личности во романот. Преку дијалогот не ретко се оцртуваат и карактерните особини на тие личности, нивните внатрешни пориви, судбини, страдања – зашто е очевидно дека добриот автор се труди токму тоа да го изрази преку искажувањето на дадена личност. Петре М. Андреевски не одел до крај сите личности да ги предаде во романот од аспект на Велика и Јон, ами напротив тој внесува дијалози помеѓу главните и споредните личности или помеѓу споредните за да може читателот сам да добие впечаток за тоа какви се тие личности,

како тие ни се претставуваат. Во тоа авторот мошне е успешен.

Тоа особено се гледа при предавањето на разговорите на бугарските војници и македонските луѓе. На пример, разговорот на Јон со српскиот војник. Веднаш преку разговорот меѓу нив од кој секој ни зборува на својот јазик се гледа образованието, воспитувањето, културата, воопшто целиот духовен склоп на тој човек.

Во раскажувањето на Мирче – по заробувањето – авторот употребува нова форма на раскажување, нов пристап исто така мошне интересен и успешен.

Да повториме. Авторот на романот „Пиреј“ си поставил извонредно тешка задача. Да го предаде сето дејство на романот во вид на монолог на брачниот пар Велика и Јон, коишто се обични селани, необразовани, но со богат духовен живот, длабоко проникнати не само во своите судбини, ами и во судбините на луѓето што ги окружувале во семејството, во селото, на фронтот итн. Секако, зад нив стои авторот којшто изобилно ја надоградува нивната реч, нивното кажување стилизирајќи го, внесувајќи во него ред фрази, варирајќи ја нивната мисла на повеќе начини.

6. Описите во делото „Пиреј“ не се обични, секојдневни. Тие се во функција на раскажувањето на една личност. Се добива впечаток оти кажувачот се префрла од едно на друго, но тоа префрлање е кратко. Личноста ја има пред себе целта на раскажувањето. Сака да каже определена содржина, а описите се само да се претстави подобро атмосферата во која се одвива даденото дејство и секогаш низ призмата на кажувачот². Па дури и кога тие описи го надминуваат духовниот склоп на кажувачот. Сето тоа излегува од применетата постапка. Понекогаш се случува едни исти настани да се предаваат од две личности и во раскажувањето вплетуваат и др. личности. Читателот останува без тој впечаток, ами напротив, му се чини дека кажувачот навистина ги прави тие описи. Значи авторот е убаво скриен зад своите личности.

Петре М. Андреевски во делото „Пиреј“ нема изолирани описи. Неговите описи се во служба на дејството. Тој не

опишува едноставно. Неговиот опис е сложен, бидејќи низ него тече дејството на романот.

Романот е спонтан, ненаметлив и спокоен излив на душите на напатените Велика и Јон и за душата на читателот. Тој нив ги прима и сочувствува.

1. Во романот „Пиреј“ се среќаваат чести описи на природата, на средината, на амбиентот во кој се одвива дадено дејство. Тие се во голем број случаи мошне успешни, благодареејќи на умешните споредби, метафори, персонификации и др. стилски фигури. На пример: *Над главниџе од луѓеџио сонцеџио жрееше преоблечено и чисто и нишиџио не можеше да го извалка од доириџио со земјаџио. Од џио се џиџикревање и земјаџио, к(ак)о слабина од сџиелна крава.* (стр. 10)

Овде сонцето не е обично, па во извесна смисла се изедначува со младо лице преоблечено и чисто (него не го гледаме но употребата на зборовите „преоблечено и чисто“ ни навеваат чувство на момче, мома итн.). Од таа необичност и земјата се менува, се поткрева како што вели авторот, и, прави споредба, блиска до сфаќањето на луѓето што присуствуваат на погребот на Велика. Авторот умешно го предава нивното светогледање ‚гледање на светот‘, светочувствување ‚чувствување на светот‘ како „слабина од стелна крава“ (значи, кравата е стелна и таа е голема, дебела). Ваква споредба може да направи само автор што добро го познава селскиот живот. Така им се претставувала земјата на селаните. А всушност земјата ја поткревале прасињата од попот и кртиците, па и семињата што набабрувале од земјата. Тоа е фактички прекрасна слика на буђење на природата, т.е. на пролетно време.

Во романот се низат имиња на разни тревы: *Варам билки и жи наџивам децаџио. Ги мијам со водаџио од оман, од џеџиоџрсиџи, од коџиден, од смил, од млечки, од аџоучка џрева и наваличе, џиџи од џиџиканаџиџица, од џрешлиџа, од среќа, од џроска и од џридавка, од џрева кромиџарниџа, и од кравариџа, од боливач и од наџезмо. И од оџуџи џревџиџиџа варам и жи наџивам децаџио.* (стр. 155);

имиња на животни, животинки, инсекти и др.: *Сакаме и да ѓрчаме, ама не се ѓрча: маѓарејто ѓрѓна назад, кравајта се брани од муви или се обрнува по шелејто. А ѓак, некако вјасаме. И сè вјаса со нас. Ситје земни лиотји како да идајт по нас: и ѓушѓери и змиш, убаво видов една змија како ја поѓкрена ѓлавајта ѓред нас. Просаска со јазикот и ѓрѓна и ѓаа, наѓоре, со нас. И со нас идајт и комарци, муви и мушички, жужлиња и еленчиња. И некои црвени и царски мрави ѓи оштѓаваат мравјалницијте и некои црни и неѓознатји бубачиња идајт. Првѓат видени и црвѓат срејнатји. И идајт некои оси и некои сѓршини и некои ѓеѓеруѓи и коњски муви. Сè ѓрѓнало по нас, сè беѓа со нас, кон шумајта.* (стр. 152)

Селанецот Мирче, братот на Јон, раскажува мошне интересно, со најобични зборови, зборови извлечени од ризницата на селскиот речник. Тој се префрлува ту во Америка ту во селото, во куќата селска, во домот селски. Сè што го окружува селскиот човек (предметите, појавите, случувањата) ги споредува со Америка. (Јон го пренесува раскажувањето на Мирче.)

Еве една контрасна слика мошне убедлива, жива, интересна:

ЈОН: Мирче зборува, ѓрашува и кажува. Сака сè да раскаже и сè ѓрејекнува со ноќјта. Сака да ѓо ѓрелаже уѓројто. Вели:

– „Жална мајка и на мрѓво дејте се радува“, велеше Лазор Ночески и му кажавме на босот: вака и вака: Ол’рајт шѓом е ѓака – одејте, ми вели, отји мноѓу нè сакаше дека не му забушававме, ама ѓајтојт не е одовде донде, ѓреку широка вода оди ѓајтојт, ни вели, како ние да не сме ѓо врвеле, ама не бре, кој може да нè заѓре, коѓа ќе ѓе удри улавајта мисла, полоша е од сѓечена суводолица и не ѓледа кај врви, шѓо ќе оѓкорне, шѓо ќе забере, а босот ушѓе ни вели, врајтејте се ако нешѓо не е о кеј, ѓак врајтејте се, ама од едно уво влеѓува, од друѓо излеѓува, коинеж е ѓоа, еј, кај сѓои снеѓ на лејно сонце, а и нам не ни се сѓои отји ѓаму никој на нишѓо не ѓи завидува, ни на куќа, ни на обушје, ни на облека, и си ѓи собираме ѓљачкијте, ѓокуйкијте, ѓрчаме да фатѓиме

брод, а пој – дандара мандара: ако се премислише, работиаша ќе ве чека, вашиаша работа вас ќе ве чека, нашиаша работа секаде нас не чека, си мислиме, а душиаша ни леиша кон Македонија, кон иланинаиша, кон шумаиша, како оди јагле-нои, уише шумаиша ми се зледа в очи, од некои повисоки дрвја не можам да клейнам со очиве, не можам да ги зашворам, а и сонои ми беше лабав ишаму, во Америка, да не стекла пак рекаиша, да не ги откорна овошкише или само алейшо, е во Америка алинаиша им се дома, в среде кука, е па водаиша нема узда, не се заира со ирачка и со викање, а да ја видиш онаа вода ишо се оди со денови, еднаш ни рекоа денеска морейшо ќе игра, а кога игра морейшо, не играјте вие и кога зеде да риша, да сшанува и да седнува, леле мајко, пошшлашена кобила, фучи и се пресега преку бродош и го прескока и (стр. 116) го врши ко першил, ко шуливо оревче, далги ко куки, ко ридови, небошо го досегааш и шогаш многу повракавме на бродош, еше, си велите насшрошш глава ни било ирчањешо, ама враќање нема, зледаш само вода и сонце, сонце над водаиша, сонце во водаиша, ѕвезди над нас и ѕвезди поод нас, мислиш си залидал некаде во небесаиша, меѓу секавицише ишо се илаиш, а во Америка не илаиш кандила, како кај нас: со гезија и со жарче, ишаму огнош го водаш по некои шелови, и не се гасне со дување, дувај си иш ако немаш работиша, и залидани сме, иш велам, некаде, којзнае каде, меѓу облацише значи облак ни го однесе алейшо, Уља и Велика како врзувааш крај со крај, Горица сега да ме види не ќе знае ишо род сме и сигурно ќе бега од мене, улав живош, ебаиш живошош наш, да не се делевме заради мене може поарно ќе живееја, ама човек не треба во нишшо да верува и најубаво му е на оној во нишшо ишо не верува, во нишшо ишо не се надева, барем него нишшо не може да го изненади... (стр. 117)

Јон го пренесува раскажувањето на Мирче со мошне долги расказни реченици. Тие се долги, но лесно се следи мислата во нив. И добро писмениот човек и помалку образованиот разликува во кажувањето на личностите зборови, реченици. Тие кажуваат поголеми, но и помали реченици, едни

со други измешани, но, да повториме, лесно се следи мислата во нив.

2. За да го искаже односот на селаните кон туѓата власт (бугарската) авторот се служи со подбивни реченици на селаните при поминувањето покрај органите на таа власт. Пример: *Овој ден е само за сликање, како ѝорачан за сликање, рече некој, зазледан кон ѝолейѝо. А од ѝолейѝо доѝекуваа разни боѝ, се разлеваа ѝо нивѝѝе и ѝо ливадиѝѝе, се искачуваа ѝо сѝѝеблаѝѝа, засеоднуваа на нови височини, и замаениѝѝе луѓе, ѝи занесуваа во одењѝѝо. Коѓа врвеа ѝред училишѝѝо, луѓѝѝо ѝоѓледнуваа кон војнициѝѝе и си шеѝѝоѝѝеа:*

Првиот вели: *На цароѝѝ му била боса ѝлаваѝѝа.* (стр. 10) – значи, цар Борис бил ќелав (тие чуле).

Вториот вели: *На ѝаѝаѓалиѝѝе Гањо, ѝоод рака, Македонија ја води на дуѝење.* (стр. 10) – значи, Бугаринот ја води Македонија на оние што сакаат да ја ограбат.

Третиот вели: *Даночнициѝѝе ни барааѝѝ да ѝријавиме и камили.* (стр. 10) – значи, сака да каже дека властите му го земаат на народот и црното под ноктите – сѝ му земаат.

3. Во романот „Пиреј“ се среќаваат одделни реченици на српско-хрватски и бугарски јазик. Се работи за припадници на тие јазици што во време на војната, а и понатаму дејствувале во Македонија. Авторот сметал дека предавајќи ја нивната оригинална реч уште подобро ќе ги оцрта личностите што ги опишува. Впрочем тоа се реченици во најголем дел разбирливи за нашиот просечен читател. Таквата постапка како што се знае е вообичаена во литературните творби особено во прозата.

Што сакал да постигне писателот преку овие реченици? – Прво, со самото тоа, тој ги идентификува тие личности и во дадена ситуација можат да се насетат нивните психолошки реакции, нивните чувства, карактер, нивниот духовен склоп.

Примери: *Рѝѝнува каѝѝѝан Мирковиќ и ѝи зайѝра војнициѝѝе.* – *Траѝим да се одрѝи реч наших војника, вели Мирковиќ, и Буѓариѝѝе да се ѝуѝѝѝаѝѝ.* *Наши војници коѝи оѝѝали*

верни оџаџбини, куй каџ ја џоворим, вели, морају да си оџанай на збороџ. (стр. 164);

Василије Тасиќ иак џо крева џелефоноџ: – Арџилериџо, заџџо куйџиш, вика, оџварај ваџру, маџчеџо ваџе! (стр. 164);

Излеђува едно буђарско војниче оџкај Илија и се сврџува кон окоџиџе наши. Се удира во џраџи и вика:

– Јас не сакам војна со Србија, јас никођаш не исках војна со Србија, вика, јас сум за Сџамболиски. И џеј наџаџаџак. Ке џонесам и јас ракија, вика, и аз џџе черџа, вика и се заџрчува кон рекаџа, се враќа џо ракија. (стр. 164)

Преку туђите зборови и реченици ја определува говорникот својата припадност кон друг народ. Тој јазик е често расипан зашто обичен селанец, необразован не може совршено да научи туђ јазик. Значи, Петре М. Андреевски точно го предава говорот на Мирче, на Јон и др. личности во романот Пиреј.

4. Романот има еден краток увод (пролог) во кој авторот токму преку погребот на Велика, една од главните личности на романот, успева, користејќи го опелото (целата церемонија на закопот) над гробот од страна на свештеникот, убаво да го воведи читателот во живописот на покојната (имала пет деца, маж – сите веќе покојни).

Толку повеќе ни се разбирливи, иако до збор не ги разбираме, оригинално на црковнословенски јазик предадените молитви што ги пее попот при погребот на Велика (во почетокот на романот).

Стр. 11 шести пасус: *Блађословен бођ наш всеђда џиње и џрисно и во веки векови. Амин.*

Во наш превод: – *Блађословен да е нашиџџ Госџџоџ Бођ насекаџе и секођаш и во сџџе векови. Амин!* (амин е грчки збор со значење: „Така нека биде!“; „Така да е!“; аминува – ,согласен е“; аминаш ,тој што аминува,).

Стр. 11 осми пасус: – *Помилуј нас, боже, џо велицеј милосџџи џвојџој, молим џџи сја, услџиш и џомилуј, џџџџџџџ џомилуј!* (трипати се кажува)

Во наш превод: *Исиури ја врз нас, Боже, Твојата голема милости – помилувај нè. Ти се молиме Госиоди, исполни ја нашата молитва и пак помилувај нè!*

Стр. 11 долу: *...Ешче молимсја о уокоених души усойшеј раба божија Велика, и о еже просийиисја еј всјакому погрешенију, волному и неволному. Госиоди помилуј! (трипати се кажува)*

Во наш превод: *Ушће се молиме за уокојувањеио на умрениа душа на работи божји, Велика, и да биде просиена од секаков грев и намерен и ненамерен, Госиоди помилувај!*

Стр. 12: *...Во блаженом усїением вечниј покој поажд, госиоди, усойшују рабу швоеј Велика и сошвори еј вечнују шамјай...Вечнаја шамјай! (трипати се кажува)*

Во наш превод: *Во блаженоио нејзино искачување на небо, Госиоди дај ѝ покој вечни на швојата умрена робинка Велика и создади ѝ вечен сиомен... Вечен сиомен! (трипати се кажува)*

Го користи попот погребот да ги спомене и умерните членови на семејството од умерната Велика и пее: – *Ешче молимсја о уокоених души усойшеј рабеј швоеј... Како се викаа? – Анѓеле. – Анѓеле. – И Каинка. – Каинка. – Па Роса. – Роса. – И Зравко. – Зравко. – И Свездан. И Свездан и сошвори им вечнују шамјай, вечнаја шамјай (трипати се кажува)*

Во наш превод: *Ушће се молиме за уокојувањеио на душата на умерение робје швои Како се викаа? – Анѓеле. – Анѓеле. – И Каинка. – Каинка. – Па Роса. – Роса. – И Зравко. – Зравко. – И Свездан. И Свездан и создади им вечен сиомен, вечен сиомен! (оттука зборот шамейник значи ‚споменик‘).*

Како што гледаме попот пее на црковнословенски јазик³, пее познати песни што се кажуваат при погреб. Тоа се правело со векови кај нас така што постарите луѓе што оделе в црква и присуствувале на многу погребни ги знаат во голема мера тие молитви и се готови да се вклучат во опелото тогаш кога ќе ги повика попот. Оттаму Уља Мегленоска знае дека е можно при погребот на умерната попот да каже во својата

молитва уште некој збор и за умрените и погребани до гробот на Велика. И попот почнува: *Еише молимсја...*¹

Во текстот на романот „Пиреј“ се употребени извесен број зборови од црковнословенскиот јазик (т.е. црковнословенизми): *моиши*⁴ (стр. 13); спасение: *Паџоџ за сѣасение е џежок, вели, оџи џој џаџ е еден, и најважно од сѣ е дека џој џаџ џосџои.* (стр. 136); претказание ‚претскажување‘: *Ќе гледам во небоџо, во звездиџе, ќе барам знаџи, џреџказа-нија.* (стр. 113); свидение; штастие ‚среќа‘: *...не баџувајџе ме мене, џуку џоџџишеџе овдека, ни вели, имаџе џџасџиџе, и-маме, велиме, и среќа и џџасџиџе имаме, сиѓурно дека е џи-јан, си мислиме...* (стр. 122) и др.

Особено треба да се цени лексиката и народната фразеологија на романот „Пиреј“, којшто како и сѣ на светот се менува. Меѓутоа, Петре М. Андреевски успеал да ја забележи и пласира по писмен пат во една современа уметничка форма, префрлена врз една тема од поново време. Со тоа им го продолжил животот на определени фрази, коишто можеби би се загубиле.

1. Умрениот се тажи па оттаму и зборот *џаџачка* како за ‚онаа што тажи на гробот‘ така и како синоним на тажаленка на ‚песната што се кажува при тажењето‘. Меѓутоа, покрај зборот *џаџи* се употребува и глаголот *реди* и навистина при тажењето тажачката ги реди (ги кажува по ред) настаните во животот на умрениот. Оттаму покрај зборот *џаџачка* за жена па и за *џаџаленка* се вика *редачка*.

Зошто Петре М. Андреевски во својот роман Пиреј го употребил зборот *реди* и *редачка* (стр. 13), а не *џаџи* и *џаџаленка*? – Просто затоа што во извесни краишта и говори почеста е употребата на *реди* и *редачка* од *џаџи* и *џаџаленка* за погреб.

2. Интересен е спојот *џремоџ црквински*, т.е. тремот од дадена црква. Оваа придавка е поконкретна од придавката *црковен* која може да се однесува и на црква воопшто а не на определена зграда.

Пример: *Под ѿремој црквински редакцијѣ веќе клавиша за ручек и нешто ѿстојано брчеа со усѣиѣ, како и мувиѣ над коѣлиѣ со манца.* (стр. 13)

3. На стр. 21 е употребена именката *доушник* ‚шпион, агент‘: – *Ние двајцаѣа убивме еден доушник, рече војводаѣа, ѿоземајќи го ножоѣ...*

4. Авторот во „Пиреј“ можел да го употреби зборот *сооржина* (српско-хрватски: срж), но тој го употребува зборот *срцевина* (средишниот дел на стебло) кај нас веќе вообичаен, инаку преземен од бугарскиот јазик, којшто од своја страна го презел од рускиот *серцевина*.

Пример: – *Гледај ваму, ми вели ѿаѣко, ова е даб блаѣун и ѿој има најмноѣу срцевина за сѣици, за бочви и за качиња и да знаеи за оѣсеѣа, ми вели, раѣавиоѣ даб е само за јаѣлен и за ѣорење, а царевиоѣ даб е за нишѣо, вели, оѣи нема срце и брзо скаѣува.* (стр. 15)

5. Како што куќата може да биде испустена така и душата. Овде глаголската придавка *и с п у с т е н* се доближува до ‚намачен, ујаден‘: *Велика има исѣусѣена душа – намачена. Таа сѣ видела во живоѣоѣ.* (стр. 13)

6. Во романот е употребен и глаголот *ми се кажување* (народно кажување) во значење ‚ми се претставуваше‘ (литературно).

7. Глаголот *жеволка* во македонскиот јазик има две значења: 1. жвака по малку. 2. *ѣрен*. живее по малку, ги турка годините. Авторот на „Пиреј“ го употребил второто, пренесеното значе: *Сѣ се ѣрави и сѣ се ѣоѣрава дури си млад, вели, а ѿсле само ѣи жеволкаи ѣодиниѣ.* (стр. 50)

8. Глаголот *ѣоѣокрие* ‚малку покрие‘ (исто што и потпокрие) е употребен во ваков контекст: *Па ќе сѣанам, ќе го ѣоѣокријам (деѣеѣо).* (стр. 53), така и од глаголот *заборави* – *ѣозаборави, ѣоозаборави*: ‚малку заборави‘. И двата префикса *ѣо-* и *ѣоо-* се исти по значење и служат за искажување на ‚помала мера на глаголското дејство‘.

9. Глаголот *склучка се* на стр. 36 е употребен во значењето ‚свитка се многу, собере се во клучка, во клопче‘: *И*

ушиѝе ноќ и ден се мачев ѝака со Анѓелеѝа мој. Чинеше ѝр-
 љни и зайри. Јас склучкај се, ѝревиѝкувај се и офкај; или при-
 мерот: И Зоравко малку ѝодѓолѝнува, ама ѝеешко, овај ја
 ѝодзема водаѝа. Ко оѝчаница да љолѝа. Се љледа дека не му
 носи, не му ѝовѝи душаѝа. (стр. 113) глаголот не му носи е
 употребен со значењето ,не му поднесува‘, а глаголот не му
 ѝовѝи – ,не му сака‘.

10. На стр. 23 среќаваме премин од една зборовна груп
 па во друга; употребен е прилогот сѝиѝиле ,спиј пиле‘; И мо-
 ѝикаѝа ми иѓра ѝред мене, сѝиѝиле шѝо се вели.

11. Употребата на зборот дали во реченицата: Тоа
 ѝоѝѝолошкаѝа ѝиѝѝи, дали ѝиѝѝи (стр. 48) има стилска
 функција за да го изрази народското потсилување во рече-
 ницата.

12. Се среќаваат и удвоени предлози: д о н а д: Ќе сле-
 зе до над Мравевци и ќе засѝане ѝука, кај црквичеѝо, ко за-
 ѝалена коѝа. (стр. 134); о д п о д: А и љолемиоѝ оѓан ни се вр-
 за во љлавиѝе... Наѝаѝи ќе ни се зайркала од ридон во ѝри-
 сојон, од ѝод млакине љоре. (стр. 134); о д п р е к у: од ѝреку
 сеодум села се враќаше. (стр. 132); или еден ваков пример: љо
 фаќа в љуша. (стр. 126) и др.

13. Може да се забележи дека авторот при кажува-
 њето милува да се служи со а н т о н и м и не само во својата
 реч, ами и во речта на своите личности: со л а д н о : г о -
 р е ш т о: Ќе му влезе (болесѝа) на човекоѝ в срце и со ладно
 и љорешѝо ќе љо шѝиѝне за срцеѝо. (стр. 134); с у в о : с у -
 р о в о: Меѓу сувоѝо и суровоѝо е засѝанато сеѓа, вели, и
 љори, љори, ѝака било од секоѓаш, ѝака е и сеѓа. (стр. 136);
 п о с л у ш н о : п о н и з н о: Божја рабоѝа се и војниве и
 болесѝиве, вели, а наше е да ѝрѝиме и неѓовиѝе казни да љи
 ѝоднесуваме ѝослушно и ѝонизно, како неѓово верно сѝадо.
 (стр. 136); б л а ж и : г о р ч и: Па и ѝој носи душа и знае шѝо
 боли и шѝо не боли. Шѝо блажи и шѝо љорчи. (стр. 137); о з -
 г о р а... о з д о л а: еден ѝриѝек ѝе удира озѓора, а оруѓ ѝе
 начекува оздола. (стр. 23) и мн. др.

14. Се работи за раскажување во прво лице и природно
 е дека тука ќе има повеќе варирања на една иста мисла со

с и н о н и м н и зборови одошто во авторска реч. Тоа е одлика на народното кажување, на разговорниот стил, па и на народните приказни и песни: с в р т и : с к р ш н е: *Некогааш само малку да му ја свршиши браздаиџа, си мислам, само малку да му ја скришиши водаиџа, и џлекиџе ќе си џи најдеши кај мевоиџа.* (стр. 52); з а с т а н е : з а п р е: – *Кршеџе џи и џруџкиџе, викам, а не само коиџи, џреврџи, велаџи и не ја осџавам моџикаиџа да засџане, да заџре.* (стр. 23)

15. П о е т с к и з б о р о в и: н е б е с а: ...*џледаш само вода и сонце, сонце над водаиџа, сонце во водаиџа, свезди над нас и свезди џоџ нас, мислиши се залиџал некаде во небесаиџа, меџу секавиџиџе шџо се џалаџи...* (стр. 117)

16. М е т о н и м и ј а: с е л о „луѓето од селото“: *Па џосле оџиџовме сиџе, цело село оџиџе да џо моли џоџ Танаско.* (стр. 135); с р е т с е л о „луѓето што се наоѓаат или живеат на сретсело“: *Ненаџуена џаџа е скинаџа џорба, криџа, вели, и оди кон среџсело и среџселоџо да чуе.* (стр. 111)

17. Авторот се служи со д е м и н у т и в и од кои некои се дадени и во нивното неутрално значење: к л а п ч е: *Ќе се заџаде озџора, како заџалено клаџче џрмоџрн, ќе се џркала, ќе се зџолемува и ќе џледа кон селоџо, кон среџселоџо.* (стр. 134); к л у н ч е: *Ни џи колвааџи џрсџиџе оури им џи оџвораме клунчиџаиџа за да им џлукнеме в усџа.* (стр. 135); м р а ч к о: *Вечерџа, во мрачкоџо, ме фаџи за рака и ме одведе на меана.* (стр. 16); п а с м е н ц е: *црвено џасменце волна* (стр. 11); п а ј н ч е: *Јас му ја орџам оланкаџа оо џушаџа, му џи начекувам кайкиџе шџо му се враќааџи оо усџаиџа. Пак му џи џурам во џајнчеџо.* (стр. 113); п л а м е н ч е: *Се навалува џламенчеџо на свеќиџе, како да џоџоуџнува џоџол веџер оо џраџиниџе, џоџ цркџаиџа.* (стр. 135); ц р к - в и ч е: *Ќе слезе оо над Мравевци и ќе засџане џука, кај цркџичеџо, ко заџалена коџа.* (стр. 134) и др.

18. А у г м е н т а т и в и и п е ј о р а т и в и: б о л е с т и ш т е: *Маџка џак, желнаџа, умре млада. Ја фаџи некое чудно болесџиџиџе, џ се џоџу коџаиџа, оџече целџа, се набубри.* (стр. 17); к у п и ш т е: *И ние се разбуџуџавме и*

насправме кон куишииџеиџо џеџел со џламносани коски. (стр. 134)

19. Зборови и синтагми со пренесено значење не се ретка појава во романот „Пиреј“. Петре М. Андреевски многу добро ги знае семантичките полиња, ги знае различните значења, коишто зборот, употребен во контекстот, може да ги добие. Како што е *џранка џрекришена* така фигуративно може да биде и човекот прекршен, т.е. ‚завлезен во години‘ (кога природно неговата става се наведнува). Понатаму така може да биде прекршен и денот, т.е. сонцето го заминало својот зенит и постојано клони кон заод. Според тоа, изразот *како шиџо џрекришува деноџи* ќе значи ‚како што денот постепено свршува, преминувајќи постепено во мрак‘, а *коџа џрекриши деноџи* значи ‚кога помина денот‘. Искористено е овде едно значење кое постои во народниот јазик кај глаголот *џрекришува* (па и кај *џрекриши*). Но тие значења и тие изрази на многумина од нас ни се познати кога ќе ги чуеме, но бидејќи не ги употребуваме тие се подзаборавени од нас. Сретнувајќи ги нив во „Пиреј“ ни дејствуваат многу свежо, со здив на новина.

Примери: – *Како шиџо џрекришува деноџи, рече Дуко Вендија, џака џрекришува и човекоџи. И нишиџо не би џочнале коџа би знаеле дека лошо ќе заврши, рече.* (стр. 11); *Занесени со кучињаџи, не сеџивме коџа џрекриши деноџи, коџа џомина џладнеџо. Сонцеџо веќе е овалено над Горна Црква, и уиџе зачудено џледа кон среџсело.* (стр. 133–134)

Зборот *деџишиџе* со значење ‚израснато дете‘ нема пејоративност во себеси, но може да придобие пејоративност во една ваква реченица: *Тој е веќе маж, но во умоџи е зелен* па може да му се каже: *уиџе си деџишиџе* ‚не си зрел‘. Петре М. Андреевски овој збор го употребува во значење на ‚израснато дете‘: *Јоше Свирачоџи и џаму ја носел џајдаџи и уиџе од деџишиџе знаел да свири и не му било џешко.* (стр. 17)

20. Бидејќи авторот е припадник на говор во кој глаголите од е-г р у п а преминале во и-г р у п а ‚може(т) > мож(т)‘, можат на одделни страници од романот да се најдат

грешки од тој вид во неговата авторска реч. Се разбира, тоа е негов минус и би требало, во идните изданија, да биде отстрането. Примери: *уди* (стр. 9) – треба: *иде*; *уди* (стр. 110) – правилно: *иде*; *идај* (стр. 115) – правилно: *доаѓај*.

Други д и ј а л е к т н и зборови: *ко мене* – како мене (така е во народниот јазик); *гошвение* (и книж.) ,убаво јадење, не секое ами готвено‘; стр. 134: *се одсвие*; стр. 125: *ми се сџемна*; *еда* (народен збор) ,да би‘ (литературно): – *Еда, гошпоод да ви приодаде, ќе рече Давиде Неодолетниош, еда, не сум зладен, ама аштер на шриезашиа и, еда, аштер на лебош... ќе земам.* (стр. 15) Петре М. Андреевски има употребено глагол *се шрашиша* она што во др. говори е ,се траќа‘, а во скопскиот е ,се труќа‘. Пример: *Јас лелекам, се шрашишам.* (стр. 55) Глаголот *шрашиша се* во литературниот јазик гласи ,траќа се‘; *шосой* ,посип‘; стр. 112: *смашок* ,маток‘; стр. 162: *али* ,или‘; *Абре, ши си али не си, вели*; стр. 162: *брачед* ,братучед‘; *Јас сум, бре брачед, вели Сшојан*; стр. 110: *кевар* ,керал‘; *па шоиа* ,блика‘; *шушлеж* ,суви лисја‘; *шланоса* место ,пламноса‘; *есење* (збирна именка во прилошка употреба) ,во есените‘ (можеби образување на авторот); итн.

21. Глаголските именки штедро се користени: *Ама се-лошо нема шо. За секое кришшевање, венчавање, закошвање, шеење вода, кревање леб, за секое шричешшвање и за сѐ шо викавме од Сашошница. Се наоѓаше.* (стр. 135)

22. На стр. 52 е употребен глаголот *мешколи се*: *А се-џа, ко шосрано деше се мешколи шред нас.* Глаголот *се мешколи* е од српскиот јазик (мешколити се) за македонскиот глагол *се вршка*.

И именката *шрвошечина* е од српско-хрватскиот јазик: *нашравил шрвошечина* (стр. 44)

23. Турцизми: *кунк*: *Ракавише, завршени, ми шукааш на рацеше, ко кунци, ко борши.* (стр. 23)

24. Петре М. Андреевски во романот „Пиреј“ не се стеснува да употреби и некои опсцени зборови⁵ (разни шцости и др. непријатни зборови), па дури и онаму, ми се чини, каде што немал многу оправдување, а кога се особено чести,

пречат. Зошто? Затоа што тој си поставил за цел докрај да ја наслика психологијата на нашиот селанец, па неговиот речник честопати е збогатен со разни опсцени зборови. Тоа е така во реалниот живот: стр. 71: *И еба го*. – стр. 119: *ебаџи ие-чалбаџа* – стр. 121: *баму ја* – стр. 122: *ебаџи небоџо* – стр. 126: *Да му се мочам во џисалкаџа на џој шџо најџиџа џака бамуја*. – стр. 126: *Ебаџи војнаџа*. – стр. 131: *Море, ба џ кореџи, вели Јоше Свирачоџи*. – стр. 162: – *Да џи го клаам, вели Наке*. – стр. 162: *За коџо се бориџи, бре, бамџиџа ја, вели Наке*. – стр. 241: *Ах, да знам кој ме засџда: ќе го враџам џак кај мајка му, меџу нозе*. – стр. 241: *Кај оџиџов, ебамџиџи усџеџо за џонаџвор, му велаџ кај оџиџов?* – стр. 243: *Умри, ба му ја, велаџ*.

25. Во романот „Пиреј“ се среќаваат многу народни изрази обични и необични:

Го фаџџивме џоследџиџи час – „стигнавме во последен момент“: – *Не знам, да ли сџасавме на време да му се обраџџиме на боџа, вели џоџ Танаско, дали го фаџџивме џоследџиџи час за молиџџва, за милосџџи, ама наша свейџа долџносџи е да се молиме и да се молиме*. (стр. 135–136)

Денеска си, уџре – не си! – „животот е многу краток“; *Има мноџу дуџи за џледање, за собирање. Пусџџи живоџи: денеска си, уџре – не си!* (стр. 134)

И џревоџи свој не сака да џи го даде – „мошне е скржав“: „Доксим Тренчески е џолку скржав“, еџнаџ рече Лазор Ночески, „шџо и џревоџи свој не сака да џи го даде“. (стр. 112)

И рабоџџаџа се џлашеше оџ мене – „бев многу работлива“: *Јас џоџаџи бев мноџу јака и рабоџџаџа се џлашеше оџ мене. Мислам само џосџоџ беше џорабоџџлив оџ мене*. (стр. 23)

Куришум ме џрониџува – „силно се вознемирувам“: – *Шџо џи е, море, Зоравко, му викам, и го факам џо лицеџо. Обраџџиџа ми жеџаџи на џланкиве*. – *Не знам, вели Зоравко, нешџо ме врџи во мевоџи*. *Наоџаку ми го врџи ме-*

воӣ, вели. Мене курушум ме иронижува. Гламна с̄танувам. (стр. 112)

Има куче и куче – ,има разни кучиња‘; – Не сме иоумни оо Англичаниӣе, вели Мисајле Ковачоӣ, ӣӣе знааӣӣ дека кучињаӣа најмногу жалаӣӣ. Нам ни е доволно да се свр̄ӣиме и с̄е да заборавиме, вели. – Има куче и куче, вели Доксим Тренчески и уӣӣе го расиреӣува огноӣ. (стр. 133)

Леба ми. – Изразот леба ми буквално значи: ,1. жими лебот што го јадам‘, но значењето почнало да се губи и станало леба ми исто што и ,бога ми‘ (без да се мисли на Бога) – ,2. верувај ми! те уверувам! Те молам!; Навистина (кога ти велам)‘ – Еј, враичено н̄е зледа, рече иӣјаниоӣӣ зробар, иодавајки се меѓу луѓеӣо. Луѓеӣо го мушкаа во ребраӣа, го ӣрзаа за ракавӣе. – Леба ми, враиче иодлеӣтарче н̄е зледаше оо цреӣшана, рече зробароӣӣ... (стр. 12)

Не сакааӣӣ оваӣаӣӣ велење – ,веднаш се согласуваат‘; И ио зборовӣе оо Илија неколку буѓарски војници веќе ӣрзнувааӣӣ. Не сакааӣӣ оваӣаӣӣ велење. (стр. 163)

Ни вода ни киселина – ,безличен, нестабилен, превртлив, колеблив‘: И вис̄ӣина (Доксим Тренчески) ӣаков беше: ни вода ни киселина. (стр. 112)

Рака да фа̄ӣиме – ,да се поздравиме‘; – Ос̄ӣави се, вели С̄ӣојан, ни ӣӣӣ ӣаму милум, ни јас ваму милум. Туку дојди, рака да фа̄ӣиме, вели. (стр. 162)

Срцеӣо ми дошло в зрло – ,1. премногу се возбудӣв. 2. многу се уплашив‘; Секавам дека коленаӣа ми се нишааӣӣ. Некои ӣрӣики и иокосници ми ше̄ӣааӣӣ ио снагава. И цела снага ми чука. Леле, ќе ӣрӣӣаонам, си мислам. Срцеӣо ми дошло в зрло како да ме фа̄ӣил зарек, како да сум иочудена. (стр. 25)

Така било ӣӣшано – ,така требало да биде‘; Така било ӣӣшано. И ӣӣшаноӣо никој не може да го избрӣше. (стр. 132)

Чекори оо квачка – ,1. мошне бавни чекори. 2. шантави чекори‘; Оӣец Висарион, ќе си ја иуӣӣӣ сенкаӣа кон мене, ќе ме иокрие ко облак неговатӣа сенка и иоӣоа ќе ги чујам и неговиӣе чекори оо квачка. Така се шан̄ӣаше во одењеӣо. (стр. 20)

Да го споменеме уште изразот: *Нејќам од ѝондила благослов* – ,не сакам од кој било да примам благослов, кој било да ме благословува‘.

Авторот на романот „Пиреј“ честопати е предизвикан да употребува и клетви. На пример, изразот: *ѝлајино да ѝи засѝане на очѝиѝе* ,да те видам умрен!‘ е казуационална клетва во врска со употребениот збор *ѝлајиѝца* од страна на друго лице:

– *Плајиѝца е, бре Давиде, му вели ѝајѝко. – Еда, сега е ѝлајиѝца, а ѝосле ѝлужиѝца, вели Давиде, колку неѝѝо да се вели. – Плајиѝца е, бре, ѝлајино да ѝи засѝане на очѝиѝе, му вели ѝајѝко, кај може од ѝлајиѝца да сѝане ѝлужиѝца?! (стр. 15)*

26. Во романот „Пиреј“ има заложено голем број сопствени имиња (антропоними и топоними, т.е ономастички материјал), што е исто така забележителна одлика на јазикот на Петре М. Андреевски: *А н г л и ј а*: – *Знаѝѝе ли дека за вакви работѝи, вели Мисајле Ковачоѝи, за вакви работѝи во Анѝлија беселе луѝе.* (стр. 133); *А н г л и ч а н е ц*: – *Не сме ѝоумни од Анѝличаниѝѝе, вели Мисајле Ковачоѝи, ѝѝѝе знааѝи дека кучињаѝѝа најмногу жалаѝѝ.* (стр. 133); *Б у г а р и ј а*: – *И дојде еден буѝарски офицер и ни рече да собереме ѝари, ѝо ѝѝри злајѝни лири на куќа да му собереме за да не води во Буѝарија.* (стр. 161); *Б у г а р и н*: – *Ако се Пиѝѝѝѝ ѝѝи Буѝарин, вели Наќе, јас жив ќе ѝѝе одерам. Ама ѝѝвојаѝѝа кожа и за оѝинѝи не чини.* (стр. 162); – *А бре, со Буѝари ли се сѝоќми, вели Наќе.* (стр. 162); *Г о р н а Ц р к в а*: *Сонцеѝѝо веќе е одвалено наѝ Горна Црква, и уѝѝѝе зачудено ѝледа кон среѝселоѝѝо.* (стр. 133–134); *Д а м ј а н С т р а ч к о в*: – *И врвѝме ѝоќрај едно заѝалено село, а војникоѝи Дамјан Сѝѝрачков се моли да влезе во селоѝѝо, да види дали му сѝѝоѝи куќаѝѝа.* (стр. 160); *Д о к с и м Т р е н ч е с к и*: – *Ама овдека не е Анѝлија, вели Доксим Тренчески, и овдека не е како во Анѝлија.* (стр. 133); *Д о н ч е С п и с к о с к и*: *Куѝѝѝри Донче Сѝѝискоски, ја исѝуѝѝѝа каѝаѝѝа од раце и само се држи за ѝрадиѝѝѝе, се ѝрефаќа.* (стр. 137); *Ѓ е н е с к и*: *Ги одврзувааѝѝ (кучињаѝѝа) од сливиѝѝе Генески и ѝи водаѝѝ ѝѝака...* (стр. 132); *Ж в а н*: *За-*

сїанувам до Рисїейїа оо Жван и їој ми кажува за Миленко. (стр.162); *И л и ј а:* *Сїїе їїјайї, їејайї и се гїушкаайї со Илија.* (стр. 163); *И с у с:* *...Ама не очајуваїїе, ако неїорочно гїо но- сїїе бога, вели їоїоїї, ако гїо славиїїе Исуса...* (стр. 136); *М а ģ е р о в ц и:* *И едно їо едно (кучињаїїа) гїи фрлаайї во огноїї... Првин гїо фрлија Миничейїо оо Маѓеровци.* (стр. 132); *М а к е д о н и ј а:* *Во Македонија, ни рече, оо многу војска и оо многу їїейање, ќе їочне да їроїага земјаїїа и ќе излезайї гїолеми води и сè ќе їоїїоїаїї.* (стр. 161); *М а с а К у л у м о с к а:* *– Има ушїїе еден лек, вели Маса Кулумоска, ушїїе само враїчиња, сојки и їрлици може да не сїасайї, вели.* (стр. 135); *М и с а ј л е К о в а ч о т:* *– Има, вели Мисајле Ковачоїї, ама има и куче шїїо знае да їїи їїажи на гїробоїї и оо жал да не јаде леб, вели, и да не їїе вода.* (стр. 133); *М р а в е в ц и:* *Ќе слезе до над Мравевци и ќе засїїане їїука, кај црквичейїо, ко зайалена коїа.* (стр. 134); *Н а ќ е:* *Засїїанува Наќе и їочнува да вика, ќе зарїїне.* (стр. 162); *Н е д е л к о:* *...ми се добира со усїїаїїа до увоїїо и вели: – Висїїина оној їайї, гїо виде Неделка, вели, или їїака їїи се сїїорило?* (стр. 136); *Неделкојца Сивеска:* *Зао мене Неделкојца Сивеска ми се добира со усїїаїїа до увоїїо...* (стр. 136); *П р и з р е н:* *Имаше еден Илија оо Призрен и си гїо слави оеноїї. Дава некоја ракија оо дивјачки и оо оренки.* (стр. 162); *Ристе:* *Седиме їїака їокрај рекаїїа со Рисїїейїа, гїи мрцкаме нозейїе.* (стр. 162); *С и л ј а н К о л а р о в:* *– И Силјан Коларов се одликува со железен крсїї, ми чїїїаайї, а јас им велам, благодарам дека не добив орвен.* (стр. 160); *С р б и ј а:* *Ги їоозаоржуваа само мечкариїїе шїїо идеа оо Буѓарија и оо Србија.* (стр. 161); *С р б и н:* *Ако се їїишїи Србин, вели Сїїојан, гїлаваїїа на сїїаї ќе їїи ја носам.* (стр. 162); *С т о ј а н:* *Ами їїи за кого се борїиш, вели Сїїојан оо рекаїїа.* (стр. 162); *Т а н а с к о:* *– Божїїїе намери не се досегаайї, вели їої Танаско, и се неразбирливи за їросїїїоїї ум човечки.* (стр. 136); *Ц е р о в о:* *А Наќе оо Церово оди їокрај рекаїїа и само їрїсїїра.* (стр. 162) и мн. др.

За убавите страни на јазикот на романот „Пиреј“⁶ на Петре М. Андреевски може да се напише уште многу. Но просторот овде нам толку ни дозволува.

Фусноти кон текстот

¹Примерите се цитирани според изданието: Петре М. Андреевски, Пиреј. Петто издание. Наша книга, Скопје 1987.

²По ова прашање С л о б о д а н М и ц к о в и Ќ во својата статија „Расказите на Петре М. Андреевски“ истакнува дека „во структурата на „Пиреј“ наизменичните кажувања на Јон и Велика всушност се заокружени приказни кои можат да се прифатат, секое од нив како (посебно – Д. М.) самостојно дело“⁴. [Литературен збор XXXV (1988, бр. 5, стр. 23]

³Ова е згоден повод да проговориме и за црковнословенскиот јазик, за оној јазик што во нашата православна црква како и во др. православни цркви (руската, бугарската, српската) се употребувал со векови, опирајќи се врз старословенскиот јазик.

А што е *сѣтарословенскиот јазик*? – Тоа е првиот литературен јазик на Словените, оформен од браќата Кирил и Методиј, коишто го создале првото словенско писмо – глаголицата и ги превеле на јазикот на македонските Словени од околината на Солун (селата Сухо и Висока) најпотребните црковни книги и молитви. Така и зборовите *сѣасение*, *ѵреѵказание* и другите што сега ги споменавме се од молитва создадена уште пред илјада и повеќе години. Значи црковнословенскиот јазик е службен јазик на црквата при богослужењето. Меѓутоа, во најново време црквата има направено и еден чекор понатаму. За да им станат на верниците поблиски молитвите и обредите воопшто во богослужењето сега сите текстови се кажуваат на македонски литературен јазик, а само се задржуваат изразите и фразите како „Господи помилуј, и духови твоему – и на твојот дух“ (текстот „Оче наш“)]

⁴Зборот *мошѝи* се употребува само во множина. Потекнува од црковнословенскиот јазик и фонетски е етимолошки исти со она што денеска го викаме *моќи* („сили“). Значи основата на обата збора е глаголот *може*. Се употребува исклучиво во значење што го има во јазикот на црквата. *Моќи* се коски на одамна умрен светец којшто, според верувањето, има извесна исцелителска и друга моќ да му помогнат на болниот и на оној што бара некаква помош. Така се зборува за моштите на Св. Прохор Пчински, на кнез Лазар. Според тоа, апсолутно е во крајна линија некултурно кога ќе напише, на пример, во весникот „Вечер“ Ефтим Таковски во наслов: *Дали ќе се пренесат мошѝиѝе на Димитрија Чуиовски од Ленинград во Скопје (овие месеци)*. Не е културно да се каже и *мошѝиѝе на Гоце Делчев*. За жал таква грешка допуштил и авторот на извонредниот роман „Пиреј“: *Грбарѝе веќе ја ринеа земјатѝа, си ѝлукаа во раѝетѝе и ја ринеа земјатѝа, ја нафрлаа со лоѝатѝиѝе на сандакоѝѝ, го засиѝуваа ѝробоѝѝ. Женѝѝе се наведнуваа, се наведна и Роден Меѝленоски, се наведна и Дуко Вендија, се наведнаа уѝѝѝе дваѝројѝа сѝарѝи и сѝѝѝе заѝрабуваа земја меѓу ѝрсѝиѝѝе и фрлаа врз мошѝиѝѝе од Велика Меѝленоска*. (стр. 13)

⁵На пример, и првото издание на Речникот на Вук Караѝиќ содржи не малку опсцени зборови, коишто обично не се внесуваат во речник. Кога излегло првото издание, го пратил на владиката Стеван Стратимировиќ во Сремски Карловци (прва личност на Србите во Војводина во границите на австроунгарската власт) да бара материјална помош. Тој му направил скандал и така Караѝиќ ја навлекол врз себе омразата на српското свештенство и на интелегенцијата, којашто во тоа време и така била против воведувањето на народниот јазик во литературата, фактички против литературниот јазик врз народна основа.

Зошто го направил тоа Вук? – Проф. Павле Ивиќ, српски лингвист, претполага дека веројатно има за тоа повеќе аргументи, а еден од нив е дека тоа е дело на Јернеј Копитар којшто, иако свештена личност, ги милувал опсцените зборови.

⁶За делото „Пиреј“ на Петре М. Андреевски се искажувале и др. автори, како, на пример: А т а н а с В а н г е л о в во поговорот на книгата „Петре М. Андреевски, Пиреј“ под наслов: Првата војна и македонското прашање. Мисла, Скопје 1980, стр. 295–306; В е л е С м и л е в с к и, За некои проблемски пунктови во романите „Пиреј“ и „Скакулци“. Литературен збор XXXV (1988), бр. 3–4, стр. 13–20; И л и ј а Ч а ш у л е, Некои карактеристики на јазикот на романот „Пиреј“. Литературен збор XXX (1983), кн. 6, стр. 17–28; Д а р и н к а Ј а н у ш е в а, Стоицизмот и општочовечкото кај Велика Мегленоска во романот „Пиреј“ од Петре М. Андреевски. Литературен збор, XXXI (1984), кн. 2, стр. 55–60; Ј о в а н Ѓ у р о в с к и, Интерпретација на четивото „Јон“, одломка од романот „Пиреј“ на Петре М. Андреевски, во VIII одделение – 2 часа. Литературен збор XXXV (1988), бр. 1–2, стр. 117–121 и др.

Писмо до Петре М. Андреевски.

Почитуван Петре М. Андреевски,

Еве што ми оставило впечаток читајќи го Вашиот роман „Пиреј“.

1. Ми се чини дека Вие го надоградувате во голема мера кажувањето и на Велика и на Јон и со тоа ја обогатувате нивната личност. А тие самите тоа не би можеле да го сторат без вас, иако, се согласувам, ги преживувале ситуациите во кои попаѓале (тие не би можеле толку убаво да ги кажат). Дали е точна оваа моја констатација?

2. Не Ви се чини ли дека честата употреба на опсцени зборови на една толку духовно богата личност како што е Јон пречи и за него самиот, а и за современиот читател, особено за младиот читател на Вашиот роман?

3. Добивам впечаток дека и покрај тоа што може да се допушти заради поуверливо ситуирање на дејството на романот (Демирхисарскиот крај) неправилна употреба (во однос на македонскиот литературен јазик) на глаголите *иде*,

дојде во формата *иди, идај* и сл., честото инсистирање на тие форми не е оправдано. Дотолку повеќе дури и на една страница се среќаваат обете форми. Што мислите за ова мое сфаќање?

4. Слабо е застапен кај Вас турскиот лексички слој, на пример, во однос на прозата на Цепенков, иако се работи за две епохи, втората половина на XIX и првата половина на XX век кога особено во првите децении на овој век турцизмите и нивната употреба е пожива.

Очевидно е дека понекаде Вие свесно ги избегнувате турцизмите таму каде што селанецот Јон или Мирче обично би ги употребиле. Дали оваа моја констатција е точна и што би сте кажале Вие?

5. Јас ја посматрам јазичната страна на Вашиот роман „Пиреј“. Просто ме интересираше, а Вие давате извонреден материјал за јазични и стилски проучувања, како зборуваат Вашите две личности. Дали нивниот јазик е на нивото на јазикот на нашиот обичен селанец или селанка или е нивното кажување во поголема или помала мера надоградено од авторот на романот, односно од Вас. И во врска со ова до кои констатции Вие дојдовте?

6. Очевидно Вие сте од крај којшто лексички и фразеолошки е многу богат. А бидејќи се работи за западномакедонско наречје (говор), огромен дел од неговата лексика е едновремено и лексика на литературниот јазик. (Можам да Ви кажам дека Ваши дела се ексцерпирани во Институтот за македонски јазик и со нив речничкиот фонд на Институтот е несомнено збогатен.) Значи потекнувате од лексички необично богат крај. Дали во романот го обогатувате јазикот на своите главни јунаци и со лексика од други говори. Има ли, на пример, некои зборови или фрази типични за источните македонски говори?

И уште едно потпрашање. Користите ли извесна лексика што е карактеристична за македонските источни говори. Дали во тој однос ја користите и лексиката на делата на нашите писатели што се припадници на источните наши го-

вори (делата на Митко Маџунков, Васе Манчев, Кочо Урдин, Видое Подгорец, Глигор Поповски и др.)?

7. Од кого најмногу сте научиле фрази и изрази во своите млади години. Од мајка Ви, од татко Ви, од баба Ви, дедо Ви? До суптилноста го познавате селскиот живот, селските работи, покуќнината, орудијата за работа, начинот на нивната употреба, зоонимите, фитонимите што живеат во нашите краишта, имињата на местата итн., а да не зборуваме за оформувањето на мислите на нашиот селанец од тој крај. Тоа секако Ви помага во Вашата литературна работа. Оттаму и читателот Ви се доверува, убеден дека Вашите информации, Вашиот начин на кажување, Вашите фрази се такви и инакви не можат да бидат во една селска средина. Вашиот селанец е навистина мошне реален, нема во него извештачност и во кажувањето и во постапките, каква што можеме да сретнеме во некои други творби од писатели кои пишуваат за село и селани очевидно кажуваат дека недоволно ги познаваат ни нив ни нивниот израз.

8. Како се однесувате кон јазикот на народните приказни и песни во збирките на Цепенков, Шапкарев и др. наши собирачи на народни умотворби?

Јас добивам впечаток дека Вие сите тие творби, мислам на јазикот и фразеологијата, во голема мера Ви биле познати и пред да го читате Цепенков и другите, но благодарейќи на тоа што биле и пред Вас писмено фиксирани, тие Ви спомогнале да си ги возобновите во својата памет и да ги користите.

Ова секако се однесува и на современите наши писатели што ја имаат за предмет селската тематика.

9. Со еднаков успех пренесувате кажување на селска жена и мајка, којашто имала секакви премрежиња (а Цепенков покрај премреже ќе го употреби и зборот претреме) во животот, ги загубила своите пет рожби, и својот маж. Секако, во тоа сте имале прототипови. Кого сте го имале предвид кога сте го оформувале ликот на Велика и нејзиниот богат јазик? Истото се однесува и на Јон.

10. Гледам дека се занимавате повеќе со лексиката.

Сум докторирала на лексиката на Марко Цепенков. Работам исто така на јазикот на македонската народна поезија и на современиот македонски јазик. Ме интересираат особено не толку обичните зборови, а друго особено ме интересира фразеологијата и подзаборавените значења на зборовите кога тие стапуваат во не толку обични состави. И токму затоа литературните дела јас ги ценам и по тоа што ги фиксираат изразите и понеобичните значења на зборовите и со тоа ги спасуваат од заборавање, да не речам од сигурна смрт.

Еве да се задржиме на два изрази во Вашиот роман. На пример, народниот израз *џо ѓрекриши деноѓ* или многу убавиот израз *рабоѓаѓа беџа оџ мене*. Признавам дека изразот *џо ѓрекриши деноѓ* сум го чула, меѓутоа не станал дел од мојата активна реч. Лично не паметам дали сум го употребила во животот. Јас па и градскиот човек ќе каже *сонцеѓо заоџа*. Нема да кажеме *коџа ѓрекриши деноѓ*. Од каде го знаете овој и слични за обичниот градски човек необични изрази?

11. Сега да ве прашам за некои зборови во романот коишто како припадник на источен говор не сум ги чула, па и не им го знам прецизното значење, иако јас сеќавам што се, што значат.

Еве ги тие зборови. Нив ќе ги ситуираме во контекстите во коишто се среќаваат зашто збор без контекст, во најголем број случаи, ништо не значи: – *зрами се: Ракијаѓа му ѓреѓекува ѓреку усѓа. Врие, клокоѓи, и се ѓокрева каѓачеѓо. И ѓак: у зравље, зрами се, наји се!* (стр. 163); – *избрндавен: Ги одврзувааѓ (кучињаѓа) оџ сливиѓе Ѓенески и џи водаѓа ѓака, избрндавени, извалкани.* (стр. 132); – *наовчи: Ги наовчиле колиѓе со браѓ му, со Мирчеѓа, и ѓрѓнале на ѓазар со ѓлаѓиѓици, со ѓлужиѓици, со кумур...* (стр. 22); – *шаѓмара: И шаѓмара Божана, ова било, она било, џо ѓреѓерувааѓ селоѓо* (стр. 23) и др.

Ова, почитуван Петре М. Андреевски, секако го правам и со извесна цел затоа што подготвувам една работа во којашто сакам да го покажам придонесот на извесен број

македонски, пред сè, прозни писатели во изнесувањето на народната лексика и фразеологија. Оттаму е природно што Ви се обратив Вам и што го водиме овој разговор и, ако ми дозволите, некои од Вашите искажувања ќе ги користам, па ве молам и на конкретно поставените прашања што Ви ги доставувам во форма на писмо да ми одговорите писмено. Тогаш не ќе има потреба да ги интерпретирам добро или лошо Вашите одговори, ами ќе Ве цитирам и што е уште најважно ќе ги чувам во мојата архива.

Одапред благодарна,
Димка МИТЕВА